

سورة الاحقاف

عنوان: فصلنامه علمی نسیم کوثر

مدیر مسئول و سردبیر: سید محمد حسینی دره صوفی

ویراستار: سیده نیلوفر حسینی

گرافیسیت: سیده زهرا حسینی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰,۰۰۰ تومان

صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)

شماره تماس: ۰۰۹۸۹۳۵۳۹۶۹۷۷۶

سایت فصلنامه: nasimekosar.blog.ir

ایمیل: nasimkosar1399@gmail.com

دفتر مرکزی و محل چاپ: قم

راهنمایی نویسندگان و شیوه نامه نگارش فصلنامه علمی نسیم کوثر

۱. مقاله قبلا در نشریه دیگری به چاپ نرسیده یا همزمان برای سایر مجلات ارسال نشده باشد.
۲. مقاله دارای عنوان، چکیده به زبان فارسی، واژگان کلیدی، مقدمه، متن اصلی، نتیجه گیری، منابع و مآخذ باشد.
۳. مقاله در برنامه word و باقلم IR lotus و اندازه ۱۴ نازک بوده و عنوان مقاله با قلم B Titr و اندازه ۱۴ تایپ شود.
۴. حجم هر مقاله حداقل ۱۲ و حداکثر ۲۲ صفحه باشد.
۵. کلمات کلیدی بین ۴-۷ کلمه و بصورت فارسی باشد.
۶. چکیده فارسی، از ۱۵۰ تا ۲۰۰ کلمه باشد.
۷. معادل انگلیسی اصطلاحات و مفاهیم علمی رایج، پانویست شود.
۸. ارجاع به منابع درون متنی باشد. داخل پرانتز، نام خانوادگی، سال انتشار و شماره صفحات ذکر شود. مثال (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۶، ۱۰۰).
۹. فهرست منابع و مآخذ، به ترتیب الفبای نام خانوادگی نویسندگان، باشد (الف) کتابها: نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده، سال انتشار، عنوان کتاب، (بصورت توپر)، نام خانوادگی مترجم یا مصحح، نام مترجم یا مصحح، شماره جلد، محل انتشار و ناشر. مثال: هارت، هربت، ۱۳۹۰، مفهوم قانون، راسخ، محمد، تهران، نشر نی.
- ب) مقالات: نام خانوادگی، نام، سال انتشار، عنوان مقاله، (بصورت توپر)، نام مجله، شماره مجله و شماره صفحات اول و آخر مقاله. مثال: رضایی، محسن، ۱۳۸۵، روش تجربی، فرهنگ مدیریتی، سال چهارم، شماره دوازدهم، ۱۷۲-۱۸۹.
۱۰. در زیر عنوان مقاله اسم نویسنده یا نویسندگان و در قسمت پاورقی ایمیل و سمت پژوهشگر و همچنین مشخص نمودن نویسنده مسئول. (به عنوان مثال حسینی، سید محمد، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه المصطفی العالمیه، قم).
۱۱. مقالات بیانگر آرا و نظرات نویسندگان است و فصلنامه نسیم کوثر مسئولیتی در قبال محتوا و نویسنده آن ندارد.

اعضای هیأت تحریریه:

۱. سید محمد حسینی دره صوفی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی،
نخبه و پژوهشگر برتر در دانشگاه بین المللی المصطفی. قم
۲. دکتر سید رضی قادری، دکتری فلسفه اخلاق از دانشگاه باقر العلوم،
سطح چهار فقه و اصول حوزه، استاد سطوح عالی حوزه. قم
۳. محمدعلی علیدادی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه
المصطفی العالمیه. قم
۴. سید مهدی نقوی، ارشد رشته ادیان ابراهیمی، قم جامعه المصطفی
۵. سید طالب زکی، دانش آموخته کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی،
جامعه المصطفی العالمیه، قم.
۶. دکتر محمد اسماعیل حلیمی، دکترای جزا و جرم شناسی، جامعه
المصطفی العالمیه، قم

فهرست مطالب

۷	جایگاه اهل بیت در آیه «مودّت»
۲۵	گونه شناسی رویکرد فقه حکومتی در استنباط احکام
۴۳	تحلیل عنصر مادی و معنوی قذف الکترونیکی
۵۹	نگاهی به روابط تجاری ایران و افغانستان در سه حکومت گذشته ایران
۸۵	تمرین تمرکز مجدد جهت درمان وسواس در آموزه‌های اسلامی
۱۰۳	دین و انسجام اجتماعی
۱۲۱	تحلیل کتاب‌های دروس اجتماعی دوره ابتدای افغانستان از حیث همزیستی مسالمت آمیز مذاهب و اقوام در پرتو تربیت دینی
۱۳۹	وجود ذهنی و رابطه آن با علم در فلسفه اسلامی با تاکید بر دیدگاه شهید مطهری و علامه مصباح یزدی
۱۶۷	حکم توبه مرتکب کبیره از دیدگاه مذاهب کلامی شیعه
۱۸۹	حکم وضعی اهل کتاب از منظر شیخ طوسی و محقق خوئی

سال چهارم، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۱۵

تحلیل کتاب‌های دروس اجتماعی دوره ابتدای افغانستان از حیث همزیستی مسالمت‌آمیز مذاهب و اقوام در پرتو تربیت دینی

محمدخان عارفی^۱

چکیده: همزیستی مسالمت‌آمیز؛ اصل اساسی در پیوند زندگی اجتماعی بوده و نقش مهم در تأمین امنیت و آسایش اجتماعی و توفیق دست‌یابی به موفقیت‌ها و پیشرفت‌های فردی و اجتماعی دارد. این پژوهش با هدف بررسی تحلیل کتاب‌های دروس اجتماعی افغانستان از حیث همزیستی مسالمت‌آمیز در میان اقوام و مذاهب در سایه تربیت دینی صورت گرفته است. با استفاده از دو مبنای همزیستی مسالمت‌آمیز و شاخص‌های آن‌ها که ۲۵ شاخص است، پرداخته شده است. پژوهش حاضر، تحلیل محتوای توصیفی و تحلیلی کمی به روش اسنادی انجام شده است. ابزار گردآوری آن پژوهش‌های اسنادی در کتابخانه‌ها و پایگاه اینترنتی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد محتوای کتب درسی دروس اجتماعی مطالب و مصادیق ارزش‌ها و مبانی همزیستی مسالمت‌آمیز در سایه تربیت دینی بی‌توجه بوده‌اند. لذا محتوای آن‌ها نقش تأثیرگذاری در بهبود و ارتقاء کیفیت نظام تربیت اسلامی و بر طرف کردن مشکلات و ایرادهای گذشته ندارند.

کلیدواژه‌ها: همزیستی مسالمت‌آمیز، دروس اجتماعی، تحلیل محتوای، تربیت

دینی

۱. دانشجوی دکتری قرآن و علوم باگرایش روانشناسی، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.

۱. مقدمه

همزیستی مسالمت آمیز مهم ترین اصل اساسی در پیوند زندگی اجتماعی بوده و نقش مهم در تأمین امنیت و آسایش اجتماعی و توفیق دست یابی به موفقیت ها و پیشرفت های اجتماعی دارد. بدون تردید همزیستی مسالمت آمیز در جامعه که اقوام و گروه های مختلف و مذاهب گوناگون وجود دارد بسیار نقش مهم در زندگی انسان ها دارد.

در حقیقت اجتماعی کردن صحیح کودکان و آموزش مهارت های لازم به آنان، همواره یکی از اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت به شمار می آید، زیرا رشد و اعتلای اجتماعی در سایه همزیستی مسالمت آمیز و اجتماعی شدن به دست می آید و موجب سازگاری و ایجاد ارتباط سالم و صحیح کودکان و نوجوانان با اطرافیان می شود؛ و از این رهگذر آنان خواهند توانست توانای های بالقوه خود را شکوفا کنند. (دهقانی، ۱۳۸۸ش بی تا)

این امر به خصوص در دوره ابتدایی اهمیت ویژه دارد، زیرا این دوره یکی از حساس ترین مقاطع زندگی هر انسانی است و شالوده شخصیت، رفتارها و عادت های اساسی یادگیری انسان ها است، که در این دوره انجام می پذیرد، و آنچه بعدها به دست می آید بر این بنیان قرار خواهد گرفت. از این جهت ضروری است که برنامه های درسی و محتوایی دوره ابتدایی به دقت بررسی شود تا تقویت روحیه همگرایی و همزیستی مسالمت آمیز در برنامه درسی و محتوایی مورد توجه قرار گیرد تا از این طریق تغییر و بهبود در محتوی کتب درسی حاصل گردد. از این رو بررسی کتاب های درسی دوره های ابتدایی دروس اجتماعی افغانستان با توجه به مفاهیم مربوط به همزیستی مسالمت آمیز امر ضروری می باشد. با توجه به مطالب فوق این سوال مطرح می شود که وضعیت کتاب های دروس اجتماعی دوره ابتدایی افغانستان از حیث توجه به مفاهیم مربوط به همزیستی مسالمت آمیز با مذاهب و اقوام مختلف در سایه تربیت دینی چگونه است؟

هدف اصلی تحقیق بررسی وضعیت کتاب های درسی دروس اجتماعی (متن،

تصویر، و تمرین) دوره ابتدائی افغانستان از حیث میزان توجه به مفاهیم مربوط به زندگی مسالمت آمیز با اقوام و مذاهب مختلف در سایه تربیت دینی است تا بهبود در محتوای دروس کتاب های اجتماعی از حیث همزیستی مسالمت آمیز حاصل گردد.

۲. مفهوم شناسی

۲-۱. مفهوم همزیستی مسالمت آمیز

همزیستی در زبان فارسی به معنای با هم زیستن و زندگی دو تن یا دو گروه با یکدیگر در حالی که شاید مناسب یگدیگر نباشند بکار می رود. (دهخدا، ج ۱۴، ص ۲۰۸۱۷).

در عربی از همزیستی مسالمت آمیز به «التعایش السلمی» تعبیر می شود. به معنای به همدیگر نیکی و مهربانی کردن و آشتی و سازش کردند. و به عبارت التعایش السلمی به معنای با یکدیگر صلح کردن است. (کریمی نیا، ۱۳۸۲، ۶).

در اصطلاح عبارت است از زندگی افراد، فرقه ها و گروه های مختلف انسانی در کنار یکدیگر به شرط عدم توهین به همدیگر و آمادگی برای شنیدن کلام یکدیگر یعنی دیگر پذیری و رعایت حقوق و آزادی های اساسی همدیگر. به عبارت دیگر همزیستی مسالمت آمیز چیزی جز این نیست که افراد انسانی به یکدیگر حمله ور نشوند و صلح و صفا در میان آن ها برقرار باشند. (سلحشور، ۱۳۳۹، ۳).

همزیستی مسالمت آمیز به معنای زندگی در کنار یکدیگر بدون دعوا و کشمکش است، به صورت که افراد و گروه ها و اقوام و مذاهب مختلف با باورها و عقاید متفاوت بتوانند در کنار یک دیگر زندگی آرام داشته باشند. همزیستی مسالمت آمیز در همه عرصه ها لازم است. از اجتماعات کوچک مثل خانواده، و محل کار، و محیط مدرسه گرفته تا عرصه جهانی و تا همزیستی کشورهای مختلف در کنار یک دیگر، اما به نظر می رسد مهم ترین بعد آن، همزیستی مسالمت آمیز بین اقوام و مذاهب مختلف است. به همین دلیل است که در تربیت دینی اسلام همزیستی مسالمت آمیز را به زندگی ملت ها و اقوام مختلف که در کنار یک دیگر زندگی

می‌کنند تعریف کرده‌اند. (کریمی نیا، ۱۳۸۲، ۷).

همزیستی مسالمت آمیز فرایندی است که به موجب آن دو یا چند گروه یا گروه در محاورات و یا نوعی رابطه متقابل که مبتنی بر کارکردهای معینی است با یکدیگر زیست می‌کند.

(شایان مهر، ص ۵۷۲، ۱۳۷۷ ش.)

دین اسلام با دعوت به همزیستی مسالمت آمیز بر اساس آموزه‌های قرآن کریم از بدو ظهور با تبعیضات نژادی، قومی، طبقاتی، افکار و تعصبات کور و جاهلانه به مبارزه برخاست و پیروان خویش را براساس اعتقاد به معبود یگانه با پیروان دیگر مکاتب الهی به وحدت و همزیستی مسالمت آمیز دعوت کرد.

۲-۲. مفهوم تحلیل محتوی

تحلیل محتوی مرکب از دو واژه تحلیل و محتوی است. مراد از محتوا اصول و مفاهیم است، که به فراگیران ارائه می‌شود، تا ورود به فعالیت‌های آموزشی، میسر و نیل به هدف‌ها امکان پذیر شود. به تعبیر دیگر کلیه مطالب، مفاهیم، و اطلاعات مربوط به یک درس، خواه به عنوان بخشی از متن یک کتاب یا توضیحات، حواشی و سایر اجزای جانبی آن درس محتوا گفته می‌شود. محتوا می‌تواند به صورت مکتوب یا شفاهی ارائه شود. (معروفی، یوسف زاده، ص ۸۶، ۸۷، ۱۳۸۸ ش.)

تعریف صاحب نظران در مفهوم محتوا بیشتر قائم به بعدی از برنامه درسی است که در کنار هدف، روش و ارزشیابی ارکان اصلی برنامه درسی را تشکیل می‌دهند. با این حال، با کمی اغماض می‌توان گفت که مراد از محتوا در روش تحلیل محتوا هر گونه سندی است که حاکی از وجود ارتباطات بین انسان‌ها باشد. بنابراین نقاشی‌های حک شده در غارها، موسیقی‌ها، نوشته‌های کتاب‌ها، مقاله‌ها، دست نوشته‌ها، کارت پستال‌ها، فیلم‌ها، وب سایت‌ها و غیره را محتوا می‌گوییم.

متداول ترین شکل محتوا، کتاب درسی است. کتاب درسی متنی است سازمان یافته که اهداف آموزشی را در قالب نوشتار، تصاویر، تکالیف عرضه نموده و پیوند دهنده اهداف آموزش، با کلاس درس است. (مرادی، ص ۱۷، ۱۳۹۶ ش.)

کتاب درسی یکی از مهم ترین مراجع و منابع یادگیری دانش آموزان در نظام کنونی محسوب می شود. کتاب های درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوای آموزشی و خط و مشی آموزشی دارند، مرکز خاص برای همه دست اندر کاران تعلیم و تربیت دارند. کتاب درسی از مهم ترین و در دسترس ترین رسانه های آموزشی می باشد، که نقش مؤثری را در نظام تعلیم و تربیت ایفا می کند. بسیاری از پژوهشگران، کتاب درسی را به عنوان یکی از رسانه های کارآمد و اثر بخش آموزشی محسوب کرده اند که زمینه یادگیری و خود آموزی را برای فراگیر فراهم می نماید.

تحلیل محتوا عبارت است از: فنی که به وسیله آن مشخصات خاص پیام به طور روش مند و دقیق جهت استنباط علمی، شناسایی می شوند دقت و عینیت امر متضمن آن است که تحلیل مبتنی بر قواعد مشخصی باشد تا به دانش پژوهان امکان دهد از پژوهش های مختلف به نتایج یکسان مورد نظر دست یابند. (طالقانی، ص ۹۵-۹۶، ۹۷، ۱۳۹۶ ش.)

۳. اهمیت دوره ابتدائی و نیازهای اساسی کودکان

کودکی نخستین و مهم ترین دوره زندگی آدمی است. از آن جا که در این دوره ساختار شخصیتی و رفتاری انسان بنیان گذاشته می شود، دوران کودکی را دورانی سرنوشت ساز، دانسته اند. اهمیت این دوران و آموزش ابتدائی در شکل گیری شخصیت، تربیت پذیری و کسب علم به اندازه است که پیامبر اکرم صلی الله و علیه و آله در این باره فرموده اند. « مَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي صِغَرِهِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ، وَمَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي كِبَرِهِ كَالَّذِي يَكْتُبُ عَلَى الْمَاءِ » حکایت کسی که در کودکی می آموزد، همانند نقش کندن بر سنگ است و حکایت کسی که در بزرگسالی می آموزد، همانند کسی است که بر آب می نویسد. (مقی هندی، ج ۱۰، ص ۲۴۹، ح ۲۹۳۳۶، ۱۴۱۳ ق.)

دوره ابتدائی به جهت رشد و تربیت شخصیت کودک دوره بسیار مهم است که به آن دوره اطاعت، خلاقیت و تأدیب برای بروز استعداد های عمومی نیز می گویند. دانش آموزان با ورود به این دوره با یک تحول اساسی مواجه می شوند؛ و از نظر توانای ذهنی برای کسب بسیاری از مسائل آموزشی و تربیتی که قبل از ارتباط مستقیم با

مدرسه پیدا نکرده بود، آمادگی پیدا می‌کنند و تحولات عظیمی در ذهن دانش آموزان نسبت به مسائل اجتماعی ایجاد می‌شود. از طرفی این دوره شکوفای بسیاری از استعدادهاست که در این دوره متمرکز خواهد بود. پس از گذراندن این دوره از جمله استعدادهای هنری، ادبی و فنی برنامه‌های ایجاد می‌گردد. به همین دلیل در قانون اساسی و قوانین آموزش همگانی که شامل آموزش و پرورش دوره ابتدائی نیز هست، حق برخورداری همه کودکان برای پرورش کامل استعدادهایشان در اغلب این ممالک و کشورها شناخته شده است. (صافی، ص ۵۴، ۱۳۹۰ش).

۱-۳. دوره رشد و بالندگی کودکان

امروزه ضرورت و نقش دوره آموزش و پرورش ابتدائی را فقط در توسعه مهارت‌ها و قابلیت‌های شناختی به طور اعم و آموزش دادن کودکان برای ورود به مدارج تحصیلی بالا تر خلاصه نمی‌کنند، بلکه آن را به طور خاص، عامل و اساس هرگونه آغازین در عرصه رشد و توسعه اجتماعی، و فرهنگی و اقتصادی می‌دانند. نقش ثمر بخش نظام آموزش همگانی، از جمله آموزش ابتدائی، از یک سو در تبدیل کردن انسان‌ها به افراد بالنده از نظر فرهنگی و اجتماعی است.

از سوی دیگر تأمین کننده دانش عمومی مورد نیاز نیروی انسانی در بخش‌های گوناگونی تربیت دینی و اجتماعی و خدمات در حال رشد است. می‌شود در دوره ابتدائی موارد ذیل را نهادینه کرد؛ تحکیم وحدت ملی، تقویت همبستگی اجتماعی از طریق اشاعه سنت‌ها و رسوم اجتماعی معمول، ایدئولوژی‌ها و زبان‌ها، بهبود وضعیت توزیع در آمد، افزایش پس اندازها، منطقی کردن الگوی مصرف، ارتقای موقعیت اجتماعی زنان، و سر انجام زمینه سازی انطباق بیشتر جامعه با تغییرات فناورانه و فناوری‌های جدید.

بدون تردید در نظام آموزش و پرورش رسمی هرکشوری مقطع ابتدائی هم به لحاظ کمی یعنی تعداد معلمان و دانش آموزان و هم به لحاظ کیفی یعنی تأثیری که این دوره در موفقیت تحصیلی دانش آموزان در سراسر زندگی و دوران تحصیل دارد، از اساسی ترین و مهم ترین مقاطع تحصیلی است و به جرئت می‌توان گفت هیچ یک

از دوره‌های تحصیلی از چنین اهمیتی برخوردار نیست. (عباسی، بی تا)

تحقیقات روانشناسی کودک نشان داده است که اگر بخواهیم افرادی سالم به بار آوریم باید احتیاجات عمده‌ای کودکان را تأمین نمائیم. اگر چنین احتیاجات برآورده نشود رفتار آن‌ها در همان موقع و حتی در بزرگی حاکی از این کمبود خواهد بود. مثلاً اگر هیچ وقت به کودک این اجازه داده نشود که برای خود مستقلاً فکر کند و تصمیم بگیرد، در بزرگی فردی خواهد شد عاجز از هرگونه استقلال فکری و تصمیم‌گیری و همیشه منتظر دیگران خواهد بود تا برایش تصمیم بگیرند و آن اعتماد و احساس احترام به خود که در نتیجه استقلال فردی بوجود می‌آید در او بوجود نخواهد آمد. یا مثلاً اگر کودکی به اندازه کافی غذا نداشته باشد تمام عمرش فردی علیل و ضعیف خواهد بود. و این فرد نحیف در آینده قدرت یادگیری و کار کردن و تأمین معاش را نخواهد داشت.

۲-۳. کرامت انسانی مبناء همزیستی مسالمت آمیز

کرامت انسانی، مهم‌ترین مبناء انسان‌شناختی کلامی همزیستی مسالمت آمیز است. اعتقاد به این اصل که همه انسان‌ها، با همه اختلاف نظرها و تفاوت‌های فکری و عقیدتی، فرزندان آدم ابوالشر و در اصل انسانیت با یکدیگر، برادر و برابر هستند. نقش مهم در حفظ نظام اجتماعی دارد. اجتماع انسانی نیاز به نظام دارد که با اتکاء بر آن، روابط انسان‌ها حفظ شود و در جهت کمال حرکت کند.

در نظام ارزشی اسلام، هیچ کس حق ندارد دیگران را کوچک بشمارد و رفتاری تحقیر و توهین‌آمیز داشته باشد. آیه «ولقد کرمنا بنی آدم...» اسراء/۷۰. با صراحت بیان می‌کند که خداوند، فرزندان آدم، انسان بما هو انسان را گرامی داشته است. رسول گرامی اسلام (ص) می‌فرمایند: «هیچ انسانی نزد خدا گرامی‌تر از انسان نیست. از پیامبر پرسیدند. حتی فرشتگان؟ حضرت فرمود. آری، چون فرشتگان بسان خورشید، ماه مجبورند، ولی انسان مختار آفریده شده است.

۴. انواع کرامت انسانی

کرامت انسانی به قسم ذاتی و اکتسابی تقسیم می‌شود پیش از بیان شاخصه‌های

کرامت انسانی به طور اختصار هرکدام توضیح داده خواهد شد.

۱-۴. کرامت ذاتی

مقصود از کرامت ذاتی آنست که خداوند انسان را به نحوی آفریده است که در مقاسیه با برخی موجودات دیگر از لحاظ ساختمانی وجودی، از امکانات و مزایای بیشتری متنعم است. (رمضانی، ص ۵۶، بی تا)

لذا هیچ کسی نباید به خاطر برخورداری از آن بر موجودی دیگر فخر بفروشد. در آیات متعددی که از تسخیر طبیعت و زمین برای انسان سخن می گوید، همه برکرامت تکوینی یا ذاتی دلالت دارند. (تین / ۴).

معیارهای کرامت ذاتی

۲-۴. خلافت الهی

عرضه خلافت الهی در زمین به آسان و پذیرش آن توسط بشر، که هر دو از عنایت تکوینی خداوند به انسان است. این خلافت به خاطر ترفیع، بزرگداشت و تکریم انسان و رساندن او به کمالات فردی و اجتماعی است. (بقره / ۳۰).

۳-۴. فطرت الهی

فطرت الهی و گرایش ذاتی هم انسانها به سوی حقیقت مطلق از دیگر کرامات خداوند به آدمی می باشد. (گیلانی، ص ۲، ۱۳۸۷ ش).

روشن است که این کرامت و حرمت ذاتی نمی تواند بدون حقوق ذاتی برای حقیقت انسان تصور شود. زیرا کرامت نوع ارزش دادن و ترجیح انسان از جنبه انسانیت می باشد و این معنا مستلزم آن است که انسان دارای حقوق فطری، طبیعی، اجتماعی، مانند حق حیات، آزادی اندیشه، و بیان و نظایر آن باشد. بر همین اساس نمی توان صرف داشتن عقیده خاص را دلیل امتیاز دهی در اعطای حقوق اجتماعی و شهروندی دانست. (منتظری، ص ۳۷، ۱۳۸۳ ش).

۴-۴. کرامت اکتسابی

کرامت اکتسابی آن نوع شرافتی است که انسان به صورت ارادی و از طریق به کار بردن انداختن استعدادها و توانای ذاتی خود در مسیر رشد، کمال و کسب فضایل اخلاقی به دست می‌آورد. به عبارت دیگر « هر چند همگان دارای شئون و حیثیت برابرند، اما انسان قادر است با به کار انداختن استعدادهای جمیله خود مراتب کمال انسانیت را طی نماید و به مدارج عالی ارتقا یابد. به دین ترتیب رفتار انسانی منزلت‌های متفاوتی را ایجاد می‌کند. در نتیجه افراد نسبت به یکدیگر بر تری پیدا می‌کنند. (هاشمی، ص ۱۰۱، ۱۳۸۴ ش.)

۵. معیارهای کرامت اکتسابی

معیارهای کرامت اکتسابی از منظر قرآن کریم و حضرات ائمه معصومین (ع) عبارت‌اند از:

۱-۵. ایمان به خداوند

از معیارهای کرامت اکتسابی ایمان به خداوند است. آیات الهی بیانگر این موضوع است. در ساختار اخلاق اسلامی و معارف و حیانی، ایمان جایگاه مهم در فلاح و رستگاری بشر دارد و البته بر لزوم کسب مقدمات آن مانند یقین و معرفت، سفارش اکید شده است. لفظ ایمان و مشتقات آن در بیش از ۹۰۰ آیه قرآن یاد شده است که حکایتگر اهمیت این مفهوم دارد. وجود مقدس امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: « نشانه ایمان اینست که راست بگویی، آنگاه که تو را زیان رساند، و دروغ نگویی که تو را سود رساند و آن که بیش از مقدار عمل سخن نگویی، و چون از دیگران سخن بگویی از خدا بترسی» (دشتی، حکمت ۴۵۸).

۲-۵. عمل صالح

یکی دیگر از ملاک‌های کرامت اکتسابی عمل صالح است. که بشر با اختیار خود انجام می‌دهد این ملاک باعث بر تری انسان بر انسان‌های دیگر می‌شود و اصولاً در اسلام ایمان بدون عمل نداریم. در قرآن کریم نیز همراهی ایمان و عمل صالح تأکید

شده است. (طباطبای، ص ۳۴۱. ۱۳۷۱ ش.)

۳-۵. تقوا

تقوا صفتی درونی است و در نهاد هر زن و مردی و هر سیاه و سفیدی قابل وجدان است و محدود به انسان‌های خاصی نیست. شدت و ضعف تقوا تعیین کننده میزان بر خورداری از کرامات الهی اکتسابی است. (قاضی زاده، سلیمی، ص ۸۹، ۱۳۸۶ ش.)

آیه شریفه بر زجر و منع و توبیخ آنانی دلالت دارد که خود را بر تر از دیگر انسان‌ها بدانند و بر دیگران فخر بفرشند و خود را تافته جدا بافته پندارند و رنگ، و نژاد، منطقه زندگی و... هیچ سبب فخر و برتری نیست بلکه تقوی موجب برتری می شود شود.

با توجه به مبناء کرامت انسانی که به طور اختصار توضیح داده شد که انسان دارای کرامت است و قابل احترام که انسان ذاتا دارای کرامت است و باید تکریم شود و کسی نسبت به کسی دیگر حق توهین و تحقیر را ندارد و انسان‌ها باید با هم کیشان خود روابط دوستانه و نیک داشته باشد، و اقوام و مذاهب مختلف و گروه‌های مختلف که در یک جامعه زندگی می کنند نسبت به همدیگر روابط دوستانه و گفتگوی مسالمت آمیز داشته باشند با توجه به مبناء کرامت انسانی احترام متقابل، آزادی عقیده، صادق بودن، و نفی نژاد پرستی و برتر بینی، و توهین نکردن به همدیگر، پرهیز از خشونت، پذیرش حقوق اقلیت‌ها، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، مشارکت در امور اجتماعی با گروه‌های مختلف، و مدارا با عموم مردم و توجه به رفع نیاز مندی‌ها در جامعه همزیستی مسالمت آمیز شکل می گیرد با توجه به این شاخص‌ها که در کرامت انسانی وجود دارد کتاب‌های درسی دروس اجتماعی دوره ابتدائی با توجه به این شاخص‌ها سنجیده می شود.

۶. شاخصه‌های کرامت انسانی

شاخصه‌های که در کرامت انسانی وجود دارد. احترام متقابل، روابط نیک و دوستانه با دیگران، گفتگوی مسالمت آمیز، احترام متقابل، آزادی عقیده، صداقت داشتن در برابری دیگران، نفی نژاد پرستی و برترجویی، احترام به مقدسات دیگران،

پرهیز از خشونت، پذیرش حقوق اقلیت‌ها، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، مشارکت در امور اجتماعی و همراهی با گروه‌های مختلف، و مدارا با عموم مردم و توجه به رفع نیازمندی‌ها است.

۴-۶. عقلانیت مبنی همزیستی مسالمت آمیز

مبناء دوم در آموزه‌های دینی برای همزیستی مسالمت آمیز عقلانیت است که شکل‌گیری همزیستی مسالمت آمیز بر اساس خرد و عقلانیت است. عقلانیت قوه محاسبه‌گری است که از تعامل اجتماعی انسان‌ها شکل می‌گیرد. زیرا یک انسان که به تنهایی در یک جزیره زندگی می‌کند با قوه عقل خود می‌تواند نیازهای خود را مدیریت و تأمین کند و زندگی خود را سامان دهد.

۴-۶-۱. شاخص‌های عقلانیت

شاخصه‌های که در مبناء عقلانیت وجود دارد. یکی از شاخص‌های عقلانیت حب وطن یا وطن دوستی که بر پایه خرد و عقلانیت شکل می‌گیرد. شاخص دیگری عقلانیت تعهد و مسئولیت‌پذیری است که تعهد و مسئولیت‌پذیری نقش مهم در همزیستی مسالمت آمیز دارد. رعایت نظم و انضباط گروهی مهم‌ترین شاخصه عقلانیت مبتنی بر آموزه‌های دینی است. شاخصه دیگر عقلانیت حفظ تمامیت ارضی است. اتحاد ملی، راز پیروزی ملت و عامل استحکام جامعه است. اقتدار ملی به عنوان یکی از شاخصه‌های عقلانیت برای تقویت اقتدار نظام اسلامی و ترهیب دشمنان خدا و مردم و در نهایت کسب منافع مادی و معنوی جامعه امر لازم و ضروری است. استفاده صحیح از محیط زیست و طبیعت شاخصه دیگر عقلانیت است زیرا طبیعت مادر انسان است و انسان تنها در آغوش اوست که آرام می‌گیرد رشد می‌کند و به کمال می‌رسد. رشد و توسعه اقتصادی یکی از شاخصه‌های مهم عقلانیت است که می‌تواند از آن در راستای تأمین رفاه بشر و دستیابی به کمال شایسته مقام انسان، استفاده بهینه صورت گیرد.

جامعه مبتنی بر عقلانیت جامعه است که در آن رفاه توأم با آرامش وجود داشته باشد. همدلی و همدردی نسبت به هم‌کیشان و حتی نسبت به جامعه به عنوان یک

شاخصه عقلانیت ارزش مهم انسانی است که حس انسان دوستی را در جامعه شکوفا می‌سازد و در رویداد های مختلف، مردم را به مهربانی نسبت به یکدیگر وامی‌دارد. یکی از ضرورت‌های زندگی اجتماعی، که نقش مهم در همزیستی مسالمت آمیز و پیوند برادری آحاد جامعه به عنوان یک شاخصه عقلانیت دارد، سعی و تلاش در رفع نیازمندی‌ها، رسیدگی به حال دوستان و اطرافیان و برطرف کردن احتیاجات دیگران است. ساده زیستی به معنی عدم دل بستگی به مظاهر دنیا و رهایی از تجملات و تشریفات زاید زندگی و بی‌پیرایه بودن که مقابل آن، تجمل‌گرایی و رفاه زدگی است از شاخصه های عقلانیت مبتنی بر آموزه های دینی است که ارزش معنوی والای بر خور دار است.

۷. یافته های پژوهش

با عنایت به خلاصه یافته‌های کسب شده و یافته‌های پژوهش حاضر به شرح ذیل می‌باشد.

پایه چهارم ابتدائی با فراوانی کل ۱۶۴ جمله و ۸۶ تصویر و ۱۹ شاخص از شاخص‌های ۲۵ گانه را در بردارد؛ ضمن اینکه بیشترین شاخص شناسای شده در این پایه مربوط به شاخص رعایت مقررات و انضباط با ۲۸ مورد فراوانی مربوط به مقوله عقلانیت است. همچنین در میان شاخص‌های دارای فراوانی، کمترین میزان به شاخص‌های صداقت داشتن، و همدلی و همدردی با مردم، با فراوانی یک مورد تعلق دارد. و ۷ شاخص هم دارای فراوانی صفر در کل کتاب می‌باشند.

پایه پنجم ابتدائی با فراوانی ۱۸۳ جمله و ۶۱ تصویر و ۱۹ شاخص از شاخص‌های سیاهه را دارا است. بیشترین شاخص شناسای شده در این پایه مربوط به شاخص توسعه‌ای اقتصادی با ۵۷ مورد فراوانی مربوط به مقوله عقلانیت است. همچنین به شاخص آرامش و رفاه حال آحاد ملت با فراوانی ۱۴ مورد مربوط به مقوله عقلانیت پرداخته شده است.

پس از آن شاخص توجه به رفع نیازمندی‌ها مربوط به مقوله کرامت انسانی با فراوانی ۳۰ مورد مشاهده می‌شود و نیز شاخص روابط نیک و دوستانه با فراوانی ۱۱

مورد مربوط به کرامت انسانی است.

از سوی دیگر در میان شاخص‌های دارای فراوانی کم‌ترین میزان شاخص‌های مشارکت در امور اجتماعی، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، و خدمات رسانی، با فراوانی یک مورد تعلق دارد. همچنین ۷ شاخص دارای فراوانی صفر در کل کتاب می‌باشند.

پایه ششم ابتدائی با فراوانی ۱۱۹ جمله و ۲۲ تصویر به ۱۹ شاخص سیاهه پرداخته شده است. بیش‌ترین شاخص شناسای شده مربوط به شاخص رعایت قوانین و مقررات با فراوانی ۱۸ مورد مربوط به مقوله عقلانیت است. پس از آن شاخص اقتدار ملی با فراوانی ۱۷ مورد نیز مربوط به مقوله عقلانیت و شاخص توسعه‌ای اقتصادی با ۱۲ مورد فراوانی نیز مربوط به مقوله عقلانیت دارای بیش‌ترین محتوای اختصاص داده شده می‌باشند. همچنین نتایج نشان می‌دهد که در این پایه در میان شاخص‌های دارای کم‌ترین میزان شاخص‌های حفظ تمامیت ارضی، صداقت داشتن، با فراوانی یک مورد تعلق دارد. از سوی دیگر ۷ شاخص نیز دارای فراوانی صفر در کل کتاب می‌باشند.

از بررسی میزان فراوانی شاخص‌ها در سه پایه مشخص می‌شود که در مقوله عقلانیت، شاخص توسعه‌ای اقتصادی با مجموع ۸۰ مورد و نیز در مقوله عقلانیت شاخص مسئولیت‌پذیری با مجموع ۳۷ مورد و نیز شاخص رعایت مقررات و انضباط در مقوله عقلانیت با مجموع ۳۸ مورد و نیز شاخص رعایت قوانین و حقوق اجتماعی در مقوله عقلانیت با مجموع ۲۰ مورد بیش‌ترین فراوانی در کتب درسی دروس اجتماعی به خود اختصاص داده‌اند. و همچنین شاخص توجه به رفع نیازمندی‌ها که از شاخص‌های کرامت انسانی است با فراوانی ۴۲ مورد و نیز شاخص گفتگوی مسالمت‌آمیز با فراوانی ۱۵ مورد برخوردار است.

در خصوص شاخص‌های دارای فراوانی مطرح شده در کتب دروس اجتماعی به این نکته اشاره نمود که به غیر از شاخص‌های که عدد فراوانی آن‌ها در قسمت‌های فوق ذکر شده سایر شاخص‌های هردو مقوله اصلی در اکثر موارد دارای فراوانی کم‌تر از ۱۰ مورد می‌باشند. از جمله شاخص صداقت داشتن، پذیرش حقوق اقلیت‌ها،

نفی نژاد پرستی و برترجوی، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، توهین نکردن به مقدسات، پرهیز از خشونت، مدارا با عموم مردم، گفتگوی مسالمت آمیز، آزادی عقیده، مشارکت در امور اجتماعی و همراهی با گروه‌های مختلف، احترام به کرامت انسان‌ها، حفظ محیط زیست، حفظ تمامیت ارضی، خدمات رسانی به مردم، ساده زیستی، و... همچنین در رابطه با شاخص « رشد و رونق اقتصادی»

باید تصریح نمود که طبق بررسی‌های پژوهشگر، میزان قابل توجهی از فراوانی آن در رابطه با توضیح زندگی مسالمت آمیز می‌باشند، که توسعه‌ای اقتصادی نشان از زندگی بهتر و خوب در کنار هم دارد. ولی به لحاظ تربیتی و علمی محتوایی برخوردار نیستند. و در واقع اطلاعات محتوای ارائه شده در رابطه با شاخص توسعه‌ای اقتصادی که بیشترین فراوانی را دارا است به جنبه‌های معنوی و اخلاقی آن پرداخته نشده است و صرفاً به صورت گزارشی از توسعه‌ای اقتصادی صورت گرفته است.

در حقیقت یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد محتوای کتب درسی دروس اجتماعی مطالب و مصادیق ارزش‌ها و مبانی همزیستی مسالمت آمیز در سایه تربیت دینی بی توجه بوده‌اند. لذا محتوای آن‌ها نقش تأثیر گذاری در بهبود و ارتقاء کیفیت نظام تربیت اسلامی و بر طرف کردن مشکلات و ایرادهای گذشته ندارند.

در حالی که تربیت دانش آموزان دارای اندیشه، عمل انسان مد نظر اسلام است لوازم و روش خاص خود را می‌طلبد. بنابر این محتوای آموزشی در قالب‌ها و چار چوب‌های متکی بردانش محض، هرگز نمی‌تواند چنین بستر و موقعیتی را فراهم سازد.

قطعا آن چه در تربیت اسلامی مهم و اساسی است نگاه همه جانبه به انسان می‌باشد که به نیازهای دانش آموزان توجه جدی شود زیرا توجه به یک جنبه از نیازهای اجتماعی انسان و یک سو نگرایی به مسائل مورد ابتلای او، موفق نخواهد بود. با توجه به آن که انسان یک موجود اجتماعی است و پرورش او به معنی رشد همه جانبه و متعادل ابعاد شخصیت اوست.

زیرا در دوره ابتدایی شخصیت انسان شکل می‌گیرد ضرورت دارد که توجه به مبانی همزیستی مسالمت آمیز و توجه به مبانی تربیتی جامع و متکی بر ویژه

گی‌های فطری انسان آشکار می‌گردد. از مهم ترین مبانی در تمام بخش‌های برنامه تربیتی اجتماعی که باید مورد توجه قرار گیرد مبانی همزیستی مسالمت آمیز در آموزه‌های دینی و ارزش‌های اخلاقی آن است که مبانی مهم برای تهیه محتوای تربیتی است.

این یافته‌ها نشان دادند خلاء ناشی از عدم توجه به شاخص‌های همزیستی مسالمت آمیز در سیر تحول محتوای کتب درسی دروس اجتماعی از حیث پرداختن به مبانی مذکور، حضور کم رنگ دارد؛ در حالی که اگر قرار باشد نظام جامع برای تعلیم و تربیت تدوین نماییم که در آن تمام مؤلفه‌های تأثیر گذار به خصوص محتوای تربیتی مطلوب و کامل مورد توجه قرار گیرد، بدهی است که پرداختن به این مبانی تربیتی منبعث از اصول تربیتی قرآن و روایات بهترین شیوه خواهد بود. محتوای کتب درسی باید نشان دهنده اهداف یادگیری و ابزار مناسب جهت تحقق و تعمیق تربیت اسلامی باشد.

۸. نتیجه پژوهش

براین اساس پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل کتاب‌های دروس اجتماعی از حیث همزیستی مسالمت آمیز در میان اقوام و مذاهب مختلف در سایه تربیت دینی با مبنای همزیستی مسالمت آمیز (کرامت انسانی و عقلانیت) در آموزه‌های دینی که مورد تأکید قرار گرفته است صورت گرفت. لذا در این پژوهش با توجه به داده‌های و یافته‌های پژوهش حاضر در مورد سه سؤال مطرح شده که در قالب دو مبنا (مقوله اصلی) ذکر شده است، سعی شده است این موضوع مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

همانطوریکه در تحلیل آماری بخش سوم به تفکیک پایه‌ها مشاهده می‌شود، تمام شاخص‌های موجود در سیاهه به کار برده نشده است و مسئله که مشهود است پراکنده‌گی نامتوازن داده‌ها در پایه‌های مختلف بر اساس میزان کار برد شاخص‌های دو مقوله است به طوری که فراوانی داده‌ها برای بعضی شاخص‌ها در بعضی پایه‌ها زیاد و برای برخی دیگر از شاخص‌های دو مقوله، فراوانی کم و حتی بسیار جزئی و

انگشت شمار می‌باشد، و یا اینکه فراوانی صفر در صد را به خود اختصاص داده‌اند؛ به عبارت بهتر، هیچ محتوای برای آن‌ها تهیه و تدوین نشده است. علاوه بر این فراوانی کل داده‌ها در سه پایه با یکدیگر تفاوت دارند. همانطور که از فراوانی‌های مشاهده شده نشان می‌دهد نسبت میزان استفاده از مقوله کرامت انسانی و مقوله عقلانیت به صورت بسیار نامناسبی تفاوت آشکار دارد. به صورتی که در کتب مذکور مقوله کرامت انسانی و اکثر شاخص‌های آن به صورت جزئی حضور داشته و دارای محتوای اندکی بوده، و برای شاخص‌های این مقوله، هیچ محتوا و تصویری در هیچ از پایه‌ها پیش بینی چندان نشده است. همچنین بعضی از شاخص‌های مرتبط با عقلانیت نیز فراوانی صفر در صد مشاهده می‌شود که حاکی از عدم تدوین محتوا در این شاخص‌های مهم تربیتی می‌باشد.

۹. فهرست منابع

قرآن

نهج البلاغه

۱. دهقانی، مرضیه، ۱۳۸۸، تحلیل محتوا کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدائی براساس مهارت اجتماعی با توجه به دیدگاه آموزگاران، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال هشتم، شماره ۳۱.
۲. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۳، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
۳. رمضان‌ی، مرضیه، کرامت انسان و انسان کامل در عرفان، مجله آینه پژوهش (۳۰)، ۴، ۱۰-۲۳.
۴. سلحشور، فرج الله، ۱۳۳۹، درس‌های از مکتب اسلام، مؤسسه تعلیمات و تحقیقات امام صادق (ع) قم، سال دوم مرداد، شماره ۷.
۵. شایان مهر، علیرضا، ۱۳۷۷، دایره المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، تهران، کتاب اول، انتشارات کیهان.
۶. صافی، احمد، ۱۳۹۰، آموزش و پرورش ابتدائی، راهنمای تحصیلی متوسطه،

- تهران، ناشر سمت، نوبت چاپ ۱۱.
۷. طباطبای، محمد حسین، ۱۳۷۱، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، اسماعیلیان.
۸. ۱۰- طالقانی، محمود سید، ۱۳۸۱، روش تحقیق نظری، (رشته علوم اجتماعی) تهران، ناشر دانشگاه پیام نور.
۹. ۱۱- عبدالله عباسی، آموزش و پرورش پیش دبستانی و دبستانی.
۱۰. قاضی زاده مصطفی، کاظم، سلیمی، زارع، ۱۳۸۶، کرامت انسانی در پر تو قرآن و روایات، مجله پژوهشی بینا (۴) ۵۳، ۱۰۷-۸۹.
۱۱. کریمی نیا، محمد مهدی، ۱۳۸۶، همزیستی مسالمت آمیز در اسلام و حقوق بین الملل، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۲. کریمی نیا، محمد مهدی، ۱۳۸۲، ادیان الهی و همزیستی مسالمت آمیز، رواق اندیشه، شماره ۲۶.
۱۳. گیلانی، رضا، ۱۳۸۷، کرامت انسان در نگاه تکوین و تشریح، قم، دانشگاه قم.
۱۴. مرادی، حسن؛ نرگس، ۱۳۹۶، تحلیل محتوای کتاب درسی، تهران، ناشر آیپژ، چاپ ۵.
۱۵. معروفی، یحیی، یوسف زاده، محمد رضا، ۱۳۸۸، تحلیل محتوا در علوم انسانی. همدان: سپهر دانش.
۱۶. منتظری، حسینعلی، ۱۳۸۳، رساله حقوق، قم، سرای.
۱۷. هندی، علاءالدین علی متقی بن حسام الدین، ۱۴۱۳، کنز العمال، مؤسسه الرساله، بیروت.
۱۸. هاشمی، سید محمد، ۱۳۸۴، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، میزان.

